

memorii | jurnale

Jérôme Spycket (1928–2008) este muzicolog, critic muzical și de teatru, eseist. A scris mai multe biografii, dintre care cele mai importante sunt dedicate muzicienilor Clara Haskil, Samson François și Nadia Boulanger.

A publicat: *Clara Haskil* (1975), *Un diable de musicien: Hugues Cuenod* (1979), *Scarbo, le roman de Samson François* (1985), *Nadia Boulanger* (1987), *Kathleen Ferrier* (1990), *La Vie brève de Kathleen Ferrier* (2003), *À la recherche de Lili Boulanger* (2004). *Clara Haskil*, prima lui biografie, a obținut în 1976 premiul „Claire Virenque“ al Academiei Franceze. Ediția originală franceză a scrierii despre Lili Boulanger a câștigat premiul pentru literatură acordat de Académie des Beaux-Arts.

JÉRÔME SPYCKET
CLARA
HASKIL

Cu o prefață de
Herbert von Karajan

Traducere din franceză de
Lidia Dumitru, Elena Ciocoiu
și Adina Cobuz

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactori: Iuliana Glăvan, Marieva Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Real

Jérôme Spycket
Clara Haskil
© L'héritier de Jérôme Spycket
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2017, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Spycket, Jérôme
Clara Haskil / Jérôme Spycket; pref. de Herbert von Karajan;
trad. din franceză de Lidia Dumitru, Elena Ciocoiu și Adina Cobuz. –
București: Humanitas, 2017
ISBN 978-973-50-5890-6
I. Karajan, Herbert von (pref.)
II. Dumitru, Lidia (trad.)
III. Ciocoiu, Elena (trad.)
IV. Cobuz, Adina (trad.)
929
78

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

„Ea este înzestrată cu toate calitățile care o fac un muzician de anvergură și cu încă una, singulară și la fel de misterioasă pe cât este de rară: geniul.“

CHARLES KOËLLA, Lausanne, 1923

Le dedic lui Lili și Janei Haskil această carte închinată surorii lor, Clara: fără devotamentul lor față de memoria artistei – după ce au arătat același devotament față de ea – și fără încrederea pe care mi-au arătat-o încă de la început cu atâta însuflețire, această carte nu ar fi văzut lumina tiparului.

Sper să contribuie la păstrarea unei vii amintiri a acestei muziciene de excepție și să le fie celor care luptă în umbră pentru Arta lor o sursă de inspirație și un temei să nu dispere nicidecum.

J.S.

I
COPILUL-MINUNE

Copilăria

1895–1905

București, 7 ianuarie 1895. Orașul este acoperit de o plăpumă de zăpadă. Pe Strada Bravilor¹ la numărul 7 – o străduță care dă în Calea Călărașilor, un mare bulevard care străbate centrul orașului –, într-un apartament la primul etaj al unei case modeste din cărămidă văruiată, o fetiță stă bo-sumflată: urmează să împlinească patru ani (s-a născut în 1891, pe 27 ianuarie – în aceeași zi cu Mozart). O cheamă Lili Haskil. Este singură în camera aceea mare, care era plină de viață de obicei, și nici chiar pianul cu coadă – un Bösendorfer uriaș, care este unul dintre cei mai buni tovarăși de joacă ai ei – nu o atrage: de altfel, i s-a spus să nu facă gălăgie. O surioară mai mică tocmai a venit pe lume, dându-i peste cap universul familiar: în seara aceea, pentru prima dată, mama ei nu va veni s-o învelească și s-o sărute de noapte bună. Și Lili e supărată pe această soră mai mică...

Dar supărarea îi va trece repede. Ritmul firesc al vieții se reia în curând între tatăl și mama ei, de vreme ce nou-venita, pe care o vor numi Clara, își ocupă locul în familie. O familie încheată, fericită, cu un trai liniștit...

---

1. Este vorba de fapt de strada Mihai Bravu. (N. tr.)

Știm prea puține despre cei din familia Haskil (se pare că numele vine dintr-un cuvânt evreiesc care înseamnă „înțelept“), cu excepția faptului că este vorba despre o familie de evrei din Basarabia, deci aflați sub dominație rusă; un fel de aristocrație în cadrul comunității evreiești, și poate tocmai acesta este motivul pentru care ne lipsesc o mulțime de informații. De fapt, Isaac Haskil, tatăl surorilor Lili și Clara și, mai târziu, al Janei, avea un magazin cu articole pentru menaj, aflat la parterul apartamentului din Strada Bravilor, iar pe vremea aceea îndeletnicirea de negustor era privită cu un oarecare dispreț în acea comunitate. Părinții lui muriseră când i s-a născut prima fiică, Lili (care a primit totuși numele bunicii sale paterne, așa cum era tradiția), și, deși se știe de existența unui frate și a unei surori, se pare că aceștia nu au ținut legătura cu tânăra familie.

Pesemne că nici căsătoria lui Isaac Haskil, care în 1889 avea 32 de ani, cu Bertha Moscona nu fusese văzută cu ochi buni: Bertha, care avea atunci 24 de ani, era al treilea copil dintr-o familie cu șase, părăsiți cu toții de tatăl lor. Cu rădăcini spaniole (genealogia lor își are începutul la 1300), persecutată de Inchiziție, familia Moscona a părăsit Spania și a căutat să se refugieze în Turcia, unde sultanul îi primea bine pe evreii izgoniți. Cei din familia Moscona se vor stabili în cele din urmă în Bulgaria, pe-atunci provincie turcească, în zona Tatar Badzargic: bunicul Berthei a lucrat ca medic acolo, tatăl ei, David, și-a făcut școala tot acolo, a fost profesor și s-a căsătorit cu foarte tânăra Rebecca Aladjem, în vârstă de numai 16 ani.

Cum se întâmpla de obicei cu mai toate femeile din Turcia la acea vreme, Rebecca nu știe prea multă carte: avea însă tărie de caracter, era înzestrată cu o memorie extraordinară și cu

o fire vioaie (a învățat să citească după vârsta de 50 de ani), calități care aveau să-i fie de folos mai târziu.

Așadar, David și Rebecca au avut împreună șase copii: Mayer, Clara, Bertha, Avram, Ernestina și Isaac. Apoi David a hotărât să-și aducă întreaga familie la București, unde va preda în sânul comunității evreiești. Curând însă, pe neașteptate, se va depărta de numeroasa lui familie, plecând la Viena și stabilindu-se acolo fără să-i mai pese de moștenitorii lui legitimi.

Rebecca Moscona va ține piept cu îndrăzneală consecințelor acelui abandon: comunitatea evreiască îi alocă o pensie modestă cu ajutorul căreia se poate întreține, întrucât nu știa să facă nimic altceva decât să se ocupe de casă. Și trei dintre copiii ei erau încă mici.

Din fericire, Mayer, cel mai mare dintre copii, își făcuse deja un rost: dar va căuta să se descotorosească iute de povara familiei sale numeroase și nu-și va ajuta deloc mama. În cele din urmă va ajunge un iscusit om de afaceri și va face bani din afacerea cu o fabrică de hârtie, dar nu va păstra legătura cu nici unul dintre frații și surorile lui.

Cel de-al doilea copil, Clara, a murit la nici 20 de ani; o muziciană foarte înzestrată, a urmat cursuri strălucite de pian la Conservatorul din București, unde intrase la 14 ani. În amintirea ei, Bertha, care o admira cu înflăcărare pe sora ei mai mare, avea să-i pună numele Clara celei de-a doua fiice.

Chiar Bertha este cea care își ajută cel mai mult mama și-și sprijină întreaga familie: și ea este muziciană talentată, stăpânind foarte bine pianul, dar are mai ales o înclinație către limbile străine, dă lecții de germană (pe care a învățat-o singură) și de franceză. Nimic n-o împiedică să-și continue studiile și să se intereseze de toate acele materii care țin de

cultivarea spiritului: poezie, filozofie, istorie, arte etc. Este o tânără mică de statură, dar foarte frumoasă, de o mare distincție și cu o inteligență deosebită.

Curând, Avram, al patrulea copil, va pleca la Viena; pasionat de chimie, vrea să facă studii de medicină, dar dezlănțuirea mișcării antisemite în România reprezintă pentru el un obstacol insurmontabil. În vremurile acelea un evreu nu-și avea locul în ierarhia medicală din țară, căci statutul lor oficial era următorul: „Un străin lăsat neocrotit de o putere la fel de străină!“ Oficial, nici un evreu nu putea să ocupe un post de funcționar. Având o inteligență remarcabilă, Avram va obține ușor o bursă la Viena pentru a se înscrie la Universitate, dar va fi nevoit să renunțe la cetățenia română pentru cea austriacă. Fiind de asemenea foarte talentat la limbi străine, își va plăti ultimii ani de studii dând lecții de franceză, italiană, spaniolă și engleză, limbi pe care le vorbea cu ușurință (ca și germana, bineînțeles), fără să fi trăit vreodată în vreuna dintre aceste țări.

În ceea ce o privește pe tânăra Ernestina, pe care mama ei n-o striga decât Esther, va intra în conflict cu aceasta: va părăsi familia și nu se va mai întoarce niciodată.

În sfârșit, Isaac, mezinul, merge încă la școală: dar, mult mai inteligent decât fratele său Avram, își va dovedi în curând aptitudinile extraordinare în domeniul matematicii, știință în care va deveni de foarte tânăr o autoritate de necontestat și de mare prestigiu. Va fi actuar și mai apoi director al Naționalei, una dintre primele societăți române de asigurări.

De altfel, el se va impune ca adevăratul cap al familiei, îndurând până la moarte, cu discreție, demnitate și o seninătate constantă, cea mai aspră povară.

Una dintre primele manifestări de autoritate va fi „românizarea“ numelui de familie din Moscona în Moscuna.

Dar în 1889, când Bertha se căsătorește cu Isaac Haskil, ea este încă Moscona: nici ea și nici tânărul ei soț nu primiseră, propriu-zis, o educație religioasă, și chiar dacă le mai rămăsese un rest de credință nu erau practicanți. Nici fetele lor nu aveau să fie: Bertha Haskil le pune doar să zică o rugăciune scurtă seara, înainte să meargă la culcare. Câtă vreme a fost singurul copil din casă, Lili spunea rugăciunea în germană, prima limbă pe care a vorbit-o, înaintea românei: mama ei voia s-o cruțe de eforturile pe care ea însăși fusese nevoită să le facă pentru a învăța, adultă fiind, această limbă grea. La început nu i-a vorbit decât în germană, și până la nașterea Clarei fetița nu putea să-și înțeleagă tatăl, care nu-i vorbea decât în română! Odată cu venirea pe lume a Clarei, a învățat în sfârșit româna.

Dar Bertha Haskil nu s-a mulțumit s-o învețe pe Lili limbi străine: încă de timpuriu i-a stârnit curiozitatea față de muzică și, pentru că fetița s-a arătat destul de interesată, a învățat-o să cânte la pian. Când s-a născut Clara, Lili se pricepea destul de bine și micuța Clara a crescut legănată de sunetele aceluia instrument la care-i cântau când mama, când sora ei.

Astfel s-au scurs, netulburați, primii ani din viața Clarei: copil ascultător, tandru, puțin visător, cu care Lili se joacă mult și pe care o adoră.

Pe la vârsta de 3 ani, Clara vrea să-și imite sora și pune mâinile pe claviatura pianului: fără să fi învățat nimic, cântă mânată de instinct, încercând să reproducă melodiile pe care le auzea. În scurt timp, îndrumată de mama ei, demonstrează că are o ureche muzicală remarcabilă, precum și dexteritate.

Pe 17 octombrie 1898, Bertha Haskil aduce pe lume o a treia fiică, pe Jana: lucrurile merg bine și viața își reintră în

cursul ei firesc, până când într-o noapte de decembrie a aceleiași an izbucnește un incendiu în clădirea în care locuiau cu toții, nimicind mai ales apartamentul familiei Haskil, forțată să iasă în fugă afară, în frigul pătrunzător.

Este una din primele lovituri pe care i le va da viața, având consecințe importante pentru viitorul întregii familii, și mai ales al Clarei.

În timpul incendiului, Isaac Haskil, după ce și-a scăpat din primejdie copilele și apoi a încercat să salveze ce-a mai putut din calea flăcărilor, s-a îmbolnăvit de pneumonie. Prost îngrijit, nu se va mai recupera și va muri câteva luni mai târziu, pe 2 iulie 1899.

Clara este zdruncinată de moartea tatălui, pe care nu o înțelege. La scurt timp, când se îmbolnăvește și ea de pneumonie, îi întreabă pe ceilalți: „Nu-i așa că și eu am să mor?”

Așadar, la numai 34 de ani, Bertha Haskil se trezește singură cu cele trei copile: Lili, care are 8 ani, se poate considera deja copil mare, dar Clara nu are decât 4 ani, iar Jana, abia zece luni. După aproape douăzeci de ani, va ajunge să cunoască aceleași probleme ca și mama ei: le va ține piept ca o adevărată Moscuna, cu demnitatea și curajul dobândite din familie.

Cu toate astea, situația materială nu este strălucită: în timpul incendiului cele câteva bijuterii pe care le deținea s-au mistuit. Pianul Bösendorfer, avariat, avea asigurare, astfel încât a fost înlocuit și trona acum în noul apartament, închiriat în același cartier. Dar viața merge înainte!

Din fericire, Isaac, deși nu are încă 30 de ani, își va ajuta sora, susținând-o moral și material, așa cum va face până la sfârșitul vieții: din acea clipă el devine stâlpul familiei, centrul ei de echilibru, sub privirea tutelară a Rebeccăi, a cărei autoritate morală se va resimți până la moartea ei, în 1911.

Dar Bertha Haskil – pe care nimeni, în afară de cercul intim al familiei, nu o va striga altfel decât doamna Haskil – nu se mulțumește doar cu sprijinul fratelui său, care nici nu le-ar fi de-ajuns: începe să dea lecții de pian, de franceză, de germană, de italiană și chiar de greacă, căci această femeie minunată nu-și pune opreliști și lucrează neîncetat pentru ea însăși. Când trebuie să dea lecții în afara casei, mama ei vine să aibă grijă de „micuțe“, dar doamna Moscuna nu vede cu ochi buni preocupările ei: copiii cresc fără tată, așa că trebuie să simtă cel puțin prezența mamei lor.

Bertha face întocmai și renunță la lecții, dar își deschide un mic atelier de croitorie acasă: și astfel se poate ocupa și de copiii ei. Poate să continue să le învețe să cânte la pian pe Lili și pe Clara, care dovedește deja un talent din ce în ce mai surprinzător: poate să cânte la pian, după ureche, tot ce aude la Lili.

Spre sfârșitul lui 1899 un fost coleg de școală de-al lui Avram, un anume Chiriac, dirijor de cor la București, o aude pe Clara și, uimit de precocitatea copilului, o aduce în fața unuia dintre prietenii lui, George Ștefănescu, profesor de canto la Conservatorul din București. Acesta din urmă este, la rândul lui, uluit; o vede pe Clara în mai multe rânduri, dar într-una din zile îi interpretează o sonatină de Mozart pe care nu o mai auzise înainte: ea se așază îndată la pian și cântă de la un capăt la celălalt, fără greșală, bucată muzicală pe care nu o auzise decât o singură dată. Apoi o cântă din nou... transpunând-o!

Din această clipă, cariera Clarei este hotărâtă: totuși, ea va mai exersa mai bine de un an cu mama ei, înainte să intre la Conservator, în toamna anului 1901, la clasa doamnei Zenide.

Bătrâna profesoară, cu principii de neînduplecat, nu este convinsă de talentul copiilor-minune: așadar, o pune pe Clara

să lucreze într-un mod destul de anost, și fetița, care abia aștepta să se așeze la pian, începe să se plictisească. Face game, exerciții și când în sfârșit este lăsată să interpreteze o bucată trebuie s-o descompună, s-o cânte separat cu fiecare mână. Se miră în sinea ei: „De ce să-mi despart mâinile, de vreme ce pot să cânt cu amândouă?”

Nu pare deloc să fie un succes, dar la sfârșitul anului Avram se întoarce de la Viena: și el se arată fermecat de nepoțica lui, pe care o îndrăgește imediat.

Din acea clipă nu se va mai gândi decât la cariera Clarei, pe care vrea să o ia sub ocrotirea lui: la București, îi spune surorii sale, Clara n-are să facă nimic. „Încredințează-mi-o: o voi lua cu mine la Viena, unde va putea urma cu adevărat studii muzicale.”

De fapt, nici nu mai încapе vorbă ca fetița să continue multă vreme să lucreze cu doamna Zenide. Bertha Haskil nu cedează ușor insistenței fratelui său: desigur, nu rămâne impasibilă la unele argumente (Clara crește ca un copil normal, dar este plăpândă și îngrijirile medicale lasă de dorit la București), dar nu vrea să se despartă de fata ei, nu vrea să înstrăineze o copilă de numai 6 ani de familie și să i-o încredințeze fratelui ca s-o ducă într-o țară străină.

Cu atât mai mult cu cât acest frate este un personaj straniu, complicat. La începutul anului 1902, Avram are 35 de ani: foarte inteligent, deosebit de instruit, înzestrat cu o sensibilitate accentuată, arată ca un „haiduc din Carpați”, cu mustața lui neagră și deasă, sprâncenele groase și o privire pătrunzătoare, cu început de chelie și vocea groasă, aspră. Deși nu foarte înalt, are o anumită prestanță în mișcări și multă distincție.

Celibatar convins, a studiat deci medicina la Viena, unde și locuiește: dar, fiind deosebit de sensibil, n-a putut să îndure

tot ce a văzut în spitale în timpul studiilor și, îndată ce s-a văzut cu diploma, a refuzat să-și practice meseria. A invocat faptul că nu avea mijloacele necesare să-și deschidă un cabinet, dar se pare că o întâmplare nefericită a stat la baza repulșiei lui față de medicină, care l-a marcat pe viață: proaspăt absolvent al Școlii de Medicină, a fost chemat să îngrijească pe cineva din familia unei cunoștințe. I-a pus un diagnostic greșit și, deși urmările nu au fost grave, acest lucru l-a tulburat: din ziua aceea avea să-și piardă pentru totdeauna încrederea în sine. Dar poate că și orgoliul lui a avut de suferit: cei din familia Moscuna aveau o mândrie înnăscută, un fel de exigență de castă. Toți își cunoșteau măsura valorii, și Avram nu voia să fie mai prejos.

De-aici îi venea, cu siguranță, și amărăciunea aceea care, odată cu trecerea anilor, se va accentua până se va preschimba în veritabilă mizantropie. Tot de-aici izvorăște și sentimentul cumplit de frustrare în ceea ce privește aspirațiile lui artistice: este cu adevărat pasionat de muzică și un bun muzician, are o voce foarte frumoasă de bas și cântă și la violoncel, destul de bine cât să facă parte pentru scurtă vreme dintr-o orchestră din Viena. Dar niciodată nu va fi mai mult de-atât...

Însușirile excepționale pe care simte că le are Clara nu trebuie irosite! Întrevede astfel cumva mijlocul de a se împlini în sfârșit prin intermediul fetiței. Dacă el nu reușise să fie mai presus decât alții, cu siguranță va reuși s-o ajute pe Clara să fie. Desigur că numai la gândul acestei „opere“ inima îi trezise de bucurie.

Așadar, neconținut, își va asalta sora.

În tot acest răstimp, nebănuind lupta a cărei miză era chiar ea, Clara duce traiul firesc al unei copile iubite, numai că lângă cea mai frumoasă păpușă a ei se află și un pian de concert:

este cuminte, reținută, dar și ușor de înveselit și de-o naivitate fermecătoare. I se povestește într-o zi că alături, la vecini, se află un cățel care cântă la pian. Ține cu tot dinadinsul să-l vadă: este dusă, bineînțeles, să vadă cățelul, care, firește... Este dezamăgită și mai ales jignită, dar nu vrea s-o arate: „Mă gândeam eu că nu poate să cânte Bach... dar cel puțin o polcă – până și un cățel ar trebui să știe una!“

Mai târziu, cineva o întrebă: „Ce mănâncă vacile fără oprire?“ „Răbdare“, răspunde ea, și Clara, povestind anecdota spre sfârșitul vieții, adăuga, cu o oarecare mirare: „Și mă socoteau proastă!“

Dar la pian nu conținește să-i uimească pe toți cei care o ascultă: dirijorul Dinicu o prezintă reginei Elisabeta (mai cunoscută sub pseudonimul ei literar, Carmen Sylva), care se arată fermecată de copilă și o invită în mai multe rânduri la palat s-o asculte cântând. Îi acordă chiar o bursă din veniturile personale (pe care regele Carol o va transfera Ministerului Instrucțiunii Publice), pentru a-i oferi șansa să urmeze studiile la Viena.

Între timp, după nenumărate discuții cu Bertha (și cu consimțământul final al lui Isaac), Avram are sorți de izbândă.

Clara se întristează că trebuie să plece, că-și părăsește casa, surorile (Jana urma să împlinească 3 ani), dar ține mult la unchiul său, despre care știe deja că este drăguț cu ea și care ține foarte mult la fetiță. Are încredere în el; și, chiar dacă este puțin speriată de plecare, perspectiva unei noi vieți, descoperirea unui oraș cu totul necunoscut, promisiunea unei lungi călătorii cu trenul – și, bineînțeles, despărțirea de doamna Zenide – sunt îndeajuns de multe motive încât să-și stăpânească teama, deși izbucnește în plâns când pornește trenul.

În sufletul doamnei Haskil, despărțirea nu este decât temporară: ea speră în secret să poată pleca la rându-i din

Cuprins

<i>Prefață</i> de Herbert von Karajan	5
<i>Cuvânt înainte</i>	9
I. COPILUL-MINUNE	
Copilăria: 1895–1905	17
Exilul: 1905–1913	40
Berck: 1014–1918	69
II. GENIUL DISPREȚUIT	
Piedica: 1919–1934	91
Așteptarea: 1934–1942	150
Spre înălțimi: 1942–1949	209
III. GENIUL RECUNOSCUT	
Gloria: 1950–1957	271
Răgazul: 1958–1950	346
ANEXE	
I. Discografia	399
II. Repertoriul	403